

Наталія Мєлєкєсєва

(Кам'янець-Подільський)

ЗНАЧЕННЄВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРЕДИКАТИВ ЛОКАЛІЗОВАНОЇ НАЯВНОСТІ/ВІДСУТНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття присвячена дослідженню предикативних відношень локалізації в просторі. Здійснено семантичну класифікацію предикатів локалізованої наявності/відсутності та описано засоби їх реалізації в сучасній українській мові.

Ключові слова: локалізація, простір, предикат локалізованої наявності/відсутності, дієслівні конструкції, семантична класифікація.

The article deals with the investigation of the predicative relations of localization in the space. The semantic classification of the predicates of locative presence/absence has been made. The means of their expression in modern Ukrainian language have been described.

Key words: localization, space, predicate of locative presence/absence, verbal constructions, semantic classification.

Предикати локалізованої наявності/відсутності об'єднані значеннєвою семою “перебування/відсутність особи чи предмета в просторі”. У мовознавстві немає загальноприйнятої думки щодо кваліфікації та обсягу цієї групи предикатів, тому мета наукової розвідки полягає у всебічному дослідженні предикатів локалізованої наявності/відсутності на синтаксичному рівні мови та виявленні їх семантичних типів, що можливе при розв'язанні таких завдань, як: аналіз реченневих конструкцій з предикатами “статичного перебування в просторі”, опис семантики предикатів локалізованої наявності/відсутності та засобів їх реалізації в сучасній українській мові.

Просторові предикати здебільшого розглядають у межах предикатів стану, рідше – у складі буттєвих предикатів або кваліфікують як окремий клас.

На думку І.Р. Вихованця, “локативні предикати” утворюють окремий предикатний клас, підставою для виокремлення якого є їхня формально-синтаксична та морфологічна своєрідність. Вона виявляється в аналітичній будові локативного предиката, наявності спеціальних синтаксичних морфем-постфіксів та обов'язковій сполучуваності з субстанціальним локативом [3, с. 104-105]. Такого погляду дотримуються й інші лінгвісти. Зокрема, в самостійний клас виокремлено “предикати місцезнаходження, або статальної локалізації” (А.П. Загнітко) [6], “буттєво-просторові предикати” (Л.М. Васильєв) [2]. На думку Т.В. Булигіної, О.М. Селіверстової, “предикати розташування в просторі”, чи “локативні предикати”, входять до класу просторових предикатів [10].

О.І. Леута, Л.І. Лонська, Н.В. Кавера розглядають предикати локалізованої наявності/відсутності в межах предикатів стану чи статичного буття. Н.В. Кавера кваліфікує їх як “локативні дієслівні предикати зовнішнього стану” [7], Л.І. Лонська визначає “локативні предикати” в межах буттєвих речень у зв'язку з їх орієнтацією на суб'єкт локалізації у просторі та повідомленням про буттєві характеристики об'єкта [9]. О.І. Леута характеризує предикати локалізованої наявності/відсутності як організаційний центр моделі локалізації (місцеперебування), що описує розташування речей у світі [8].

Російські мовознавці Н.Д. Арутюнова та Є.М. Ширяєв розмежовують буттєві та локативні речення на основі позиції локативного компонента. У буттєвих реченнях, які відображають предметний аспект світу, локалізатор перебуває в препозиції щодо буттєвого предиката; у локативних реченнях, які акцентують увагу на розташуванні суб'єкта в просторі, локалізатор займає постпозицію щодо предиката буття: *На полу в*

кутку стояла стара невеличка скриня (І. Нечуй-Левицький, 76). Так я опинився на суверенній і недоторканній території Швейцарії (Ю. Андрухович, 68) [1, с. 12-13].

У нашій роботі кваліфікуємо предикати локалізованої наявності/відсутності як такі, що виступають конструктивним центром буттєвих речень із додатковою семантикою розташування, перебування в просторі. Виокремлення групи предикатів локалізованої наявності/відсутності в межах буттєвих предикатів здійснено за такими критеріями: 1) наявність локалізатора (просторового поширювача), який конкретизує перебування предмета в просторі, є валентно зумовленою: предикат виявляє локативну валентність і відкриває позиції для компонентів із значенням місця; 2) переважно пасивний суб'єкт наявності; 3) статичний характер перебування суб'єкта в просторі, безперервна тривалість або абстрагованість від безпосереднього протікання в часі. Семантична типологія предикатів локалізованої наявності/відсутності здійснена за ознаками фазовості (предикати переміщення та предикати місцеперебування) та позитивної/негативної локативності (предикати локалізованої наявності та відсутності).

Локативні відношення репрезентовані в мові буттєвими моделями, які характеризуються ознакою фазовості із зазначенням етапів процесу (початок, тривання, кінець). Початкова та кінцева фази наявності/відсутності у просторі відображають динамічний процес – переміщення. Предикати переміщення вказують на рух, спрямований на подолання меж певного простору: входження (*ввійти, увійти, зайти, прийти, потрапити, проникнути*) та вихід за його межі (*вийти, вибути, залишити, покинути, піти*): *Кайдаші прийшли з Палажкою в волость (І. Нечуй-Левицький). Другого дня Мелашка з ріднею вийшли з Києва (І. Нечуй-Левицький)*. Основна фаза локативних відношень – тривання – представлена предикатами місцеперебування, що відображають статичний процес розташування, перебування у просторі [4, с. 8].

Аналіз семантичних груп предикатів місцеперебування [5; 7; 8; 9] дав змогу виявити значення просторової наявності/відсутності.

1. Загальна характеристика розташування суб'єкта в просторі – “перебувати, розташовуватися в певному місці” – виражена абстрактно-буттєвими, подійними дієсловами та дієсловами перебування (*бути, бувати, перебувати, міститися, залишатися, лишатися, розміщатися, розташовуватися, опинитися*): *Навпроти дзвіниці іще донедавна містилася румунська жандармерія (М. Матіос, 119)*.
2. Фізична характеристика розташування суб'єкта в просторі: а) вертикальне розміщення (*бовваніти, видиратися, випиратися, висіти, височіти, виступати, громадитися, звисати, нависати, звішуватися, здійматися, підніматися, сидіти, стирчати, стриміти, стояти*): *В його рамках стриміла звичайно якась людська усміхнена голова (І. Вільде, 366)*; б) горизонтальне положення (*валятися, впадати, залягати, лежати, слатися, стелитися*): *Перед ними в долині розіслалося місто... (П. Мирний, 83)*. Позиційні дієслова на позначення вертикального та горизонтального положення (*стояти, сидіти, висіти, лежати*), крім вказівки на певне розташування суб'єкта в просторі, здатні виражати семантику загального існування, наявності та функціонувати в ролі предикатів загального просторового перебування: *Вселенська тиша стоїть над горами-долами (М. Матіос, 38)*; в) заповненість/незаповненість обмеженого простору (*набиратися, тіснитися, товпитися, купчитися, тулитися, поміщатися*): *У сад уже набралось чимало людей, а дедалі, то народ усе прибував та прибував (П. Мирний, 311)*; г) протяжність, розподіл у просторі (*розкинутися, розгорнутися, тягтися, розтягнутися, витягуватися, простиратися*): *За високою скелею перед ним розгорнулася долина з*

вербами: *гребля, Рось, млин над Россю* (І. Нечуй-Левицький, 67); г) спосіб розміщення у просторі (*прилаштуватися, влаштуватися, примоститися, зіпертися, нахилитися*): *Колісник примостився* якраз на кінці проти Лошакова (П. Мирний, 342).

3. Соціальна та біологічна характеристика розташування суб'єкта в просторі – в певній суспільній сфері, у навколишньому світі: (*базуватися, водитися, гніздитися, дислокуватися, жити, мешкати, кублитися, патрулювати, селитися; зимувати, літувати, вікувати, ночувати, днювати*): *За річкою, на хуторі, живе моя тітка, татова сестра* (Г. Тютюнник, 19). Особливістю предикатів цієї підгрупи є їхня здатність сполучатися тільки із суб'єктом, що позначає назви істот (людини, тварини), проте в непрямому значенні вони можуть поєднуватися із абстрактними іменниками: *Завжденний сум оселився в Чорному Воронові після того, як зустрів Її...* (В. Шкляр, 31).
4. Спосіб самовиявлення, буття предмета або явища, що набуває семантики місцеперебування під впливом контексту. Предикати цієї групи виражаються лексикалізованими дієсловами: а) звичного буття: *Наді мною реве хуртовина...* (М. Вороний, 156). І *цвіли* під вікнами мальви (Л. Костенко, 32); б) звучання та слухового сприймання (*шуміти, гудіти, верещати, булькати, торохкотіти, гриміти, щебетати, стояти* (у значенні “чутися, розлягатися, лунати” – про звук, голос), *чутися*): *Дзвенять у відрах крижані кружальця* (Л. Костенко, 41); в) кольорової кваліфікації (*золотитися, червоніти, біліти, сіріти; темніти, світліти*): *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку* (М. Коцюбинський, 8); г) зорового сприймання за ознакою “виднітися, виділятися, вабити зір, виділятися красою” (*виднітися/видно, красуватися, пишатися, викрашатися*): *На темнім матовім листі в гаю де-не-де видніє осіння прозолоть* (Л. Українка, 384); г) свічення (*сяяти, виблискувати, світитися, блискіти, миготіти*): *А здалеку, в мороці, мерехтіли рідкі огники села* (В. Барка, 145); д) тепловіддачі (*горіти, тліти, палати, жевріти*): *У каміні палахкотів вогонь* (М. Матіос, 129).
5. Просторове розташування предмета з додатковою характеристикою якісної ознаки вияву буття: а) інтенсивність (*буяти, бушувати, вирувати, лютувати, кипіти, шаленіти*): *Надворі буяв травень* (Л. Дереш, 9); б) домінування (*верховодити, господарювати, панувати, диктаторствувати, царювати*): *Сумбур панує в моїй голові, сумбур панує на сторінках мого сердечного талмуду* (М. Матіос, 25); в) послаблений характер (*жевріти, животіти, тепліти, тліти*): *Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі* (М. Коцюбинський, 130); г) прихованість (*губитися, критися, потопати, причаїтися, тонутти, ховатися*): *У рівчаку причаїлося двоє* (В. Шкляр, 42).
6. Перебування предмета в просторі із вказівкою на тривалість, часову детермінацію стану чи процесу (*тривати, продовжуватися, тягнутися; стояти, лежати* (у значенні “тривати” – про час, пору року, погоду)): *До вечора пересиджує Дарка в гостині у ляльок* (І. Вільде, 38).
7. Одно- та різноспрямований рух у просторі: (*летіти, йти, їхати, бігти, повзти, пливати, лізти, котити, сунутти, гуляти, ходити, плавати, бродити, вертїтися, кружляти, снувати, топтатися*): *Усякі думки ходять у її голові* (П. Мирний, 131). *В горілці плавав червоний стручок перчиці, неначе тільки що вирваний на городі* (І. Нечуй-Левицький, 29).

За ознакою позитивної/негативної локативності виокремлюємо предикати локалізованої наявності та відсутності. Предикати локалізованої наявності вказують на місце розташування, місцеперебування предмета, явища: *Здається, є порох у порохівницях* (В. Марченко, 204). *Над нею висить шишечка кедрова* (Л. Костенко, 39). Предикати локалізованої відсутності заперечують факт існування, знаходження суб'єкта в певному місці і виражаються буттєвими та локативними дієсловами із заперечною часткою *не*, а також екзистенційним предикатом *нема*: *Нема на світі України, Немає другого Дніпра* (Т. Шевченко, 301). *Але у світі нічого, окрім гонки озброєнь, не відбувається* (М. Матіос, 29). Предикати входження (початкова фаза локалізації) та предикати місцеперебування репрезентують позитивну локативність; предикати відсутності та виходу (кінцева фаза) – негативну.

Отже, предикативні відношення локалізації в просторі описують переважно статичне розташування предметів у світі. Типовим для цих конструкцій є переважно пасивний суб'єкт, виражений іменем істоти або конкретного предмета. Синсемантична природа дієслів, які вживаються в ролі предикатів локалізованої наявності/відсутності, потребує обов'язкового поширення локативним компонентом (обставинним поширювачем), і його відсутність призводить до семантико-структурної неповноти речення. Семантико-синтаксичні ознаки розглянутих предикатів та межі між значеннєвими класами ще потребують подальшого наукового аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
2. Васильев Л.М. Системный семантический словарь русского языка. Предикатная лексика / Л.М. Васильев. – Уфа: Изд-во “Восточный университет”, 2000. – Вып. 1. – 200 с.
3. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – С. 104-109.
4. Гак В.Г. Функционально-семантическое поле предикатов локализации / В.Г. Гак // Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / Отв. ред. А.В. Бондарко. – СПб.: Наука, 1996. – 230 с.
5. Грущенко Л. Семантика статичного локативного предиката двоскладного речення дієслівної будови в українській мові / Л. Грущенко, Н. Іваницька // Актуальні проблеми синтаксису: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 85-річчю проф. І. Слинська. – Чернівці, 1997. – С. 56-57.
6. Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
7. Кавера Н.В. Значеннєве розмежування дієслівних предикатів зовнішнього стану // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. – 2009. – Вип.8. – С. 108–116.
8. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
9. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
10. Семантические типы предикатов / [под ред. О.Н. Селиверстовой]. – М.: Наука, 1982. – 365 с.